

Незаконні затримання та катування, здійснені українською стороною в зоні збройного конфлікту на Сході України

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЗВІТ УКРАЇНЬСЬКОЇ ГЕЛЬСІНЬСЬКОЇ
СПІЛКИ З ПРАВ ЛЮДИНИ,
ХАРКІВСЬКОЇ ПРАВОЗАХИСНОЇ ГРУПИ ТА
НЕУРЯДОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ «TRUTH HOUNDS»

УДК 341.322.5(477-11)(047)

Н44

Незаконні затримання та катування, здійснені українською стороною в зоні збройного конфлікту на Сході України: Інформаційний звіт Української Гельсінської спілки з прав людини, Харківської правозахисної групи та неурядової організації «Truth Hounds»/ Андрій Гладун, Світлана Валько, Ярополк Бриних, Сергій Мовчан, Олег Мартиненко, Яніна Смелянська/ Українська Гельсінська спілка з прав людини, Харківська правозахисна група, неурядова організація «Truth Hounds» — Київ, 2017. — 28 с.

Автори висловлюють подяку Олександру Павліченку та Аліні Павлюк за коментарі до попередніх версій цього звіту.

Дана публікація стала можливою завдяки щедрій підтримці американського народу, наданій через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках проекту «Права людини в дії», який виконується Українською Гельсінською спілкою з прав людини.

Погляди та інтерпретації, представлені у цій публікації, не обов'язково відображають погляди USAID або Уряду США. Відповідальність за вміст публікації несуть виключно автори та УГСПЛ.

Американський народ, через USAID, надає економічну та гуманітарну допомогу по всьому світу понад 55 років. В Україні допомога USAID надається у таких сферах як: економічний розвиток, демократія та управління, охорона здоров'я і соціальний сектор. Починаючи з 1992 р., Агентство США з міжнародного розвитку надало Україні технічну та гуманітарну допомогу на суму 1,8 мільярда доларів.

Детальнішу інформацію про програми USAID в Україні можна отримати на офіційному веб-сайті USAID <http://ukraine.usaid.gov> та сторінці у Facebook <https://www.facebook.com/USAIDUkraine>.

ISBN 978-966-97584-4-6

© Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2017

© Харківська правозахисна група, 2017

© Неурядова організація «Truth Hounds», 2017

Зміст

РЕЗЮМЕ	2
МІЖНАРОДНІ ПРАВОВІ СТАНДАРТИ	5
СТАНДАРТИ ЗА НАЦІОНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ	7
ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ЗБОРУ ДАНИХ	9
НЕЗАКОННІ ЗАТРИМАННЯ ТА КАТУВАННЯ: ОКРЕМІ СПРАВИ	11
СТАРОБЕШЕВЕ	11
МАР'ІНКА	13
МАРІУПОЛЬ ТА ОКОЛИЦІ	14
ОКОЛИЦІ БАХМУТА	17
РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ	19
МІЖНАРОДНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА СКОЄННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ	21
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ КОМАНДУВАННЯ ТА НАЧАЛЬСТВА	22
РЕКОМЕНДАЦІЇ	24
ДОДАТКИ	25

Резюме

У цьому звіті аналізуються незаконні затримання та катування, що були здійснені українською стороною під час збройного конфлікту на Сході України.

Українська Гельсінська спілка з прав людини, неурядова організація «Truth Hounds» та Харківська правозахисна група задокументували випадки затримання 23 осіб на основі даних з 20 інтерв'ю, проведених із жертвами та свідками подій, а також переданих ними фотографій та документів. Усього з 23 затриманих осіб 19 зазнали катування та жорстокого поводження. Більшість випадків, описаних у звіті, відбулись у 2014 та 2015 роках. Серед задокументованих арештів лише у трьох випадках арештовані особи брали участь у насильницьких діях, спрямованих на повалення української влади. У решті випадків заарештовані були колишніми учасниками ненасильницьких мітингів або цивільними особами, що не мали жодного стосунку до політичних подій.

Свідчення потерпілих, зібрані авторами в ході окремих моніторингових візитів із різних джерел, дозволяють зробити висновок про поширену в 2014 та 2015 роках практику затримань місцевого населення Донецької та Луганської областей за підозрою у «сепаратизмі». Такі затримання відбувалися з порушеннями норм Кримінального процесуального кодексу України (КПК). Викрадення та утримання заарештованих осіб в непризначених для цього приміщеннях без зв'язку з зовнішнім світом дозволяє кваліфікувати такі арешти як насильницькі зникнення. До затриманих осіб часто застосовувались катування, зокрема під час допитів з метою отримання інформації про зберігання зброї і підтримку сепаратистів. Застосовуючи катування або жорстоке поводження, затриманих змушували визнати скоєння злочинів, яких вони не вчиняли. Окрім цього, поширеною практикою було вилучення майна та грошей затриманих під час несанкціонованих обшуків. В окремих випадках затриманих осіб використовували як живий щит або залучали до робіт, що становили загро-

зу для їхнього життя. Описані дії є порушеннями національного законодавства України, міжнародного права в галузі прав людини та міжнародного гуманітарного права. Зокрема катування цивільного населення та використання живих щитів визначаються Римським статуттом Міжнародного кримінального суду як воєнні злочини.

Не в усіх випадках можливо достеменно встановити виконавців катувань та незаконних затримань, однак найчастіше потерпілі свідчили про правопорушення з боку українських добровольчих батальйонів. Зокрема потерпілі називали серед виконавців катувань, насильницьких зникнень і незаконних затримань представників таких підрозділів, як «Шахтарськ» («Торнадо»), «Айдар», «Дніпро-1» та «Азов».

Найбільше занепокоєння викликає відсутність ефективного розслідування випадків, аналогічних описаним у цьому звіті. На відміну від ситуації 2014 року, український уряд цілковито контролює правоохоронні органи в регіонах, а правовий статус більшості добровольчих підрозділів урегульовано. Однак слід констатувати, що розслідування воєнних злочинів та порушень прав людини здійснюється дуже повільно або не здійснюється взагалі. Наприклад, не більше 2 відсотків кримінальних проваджень, відкритих за фактом незаконного позбавлення волі в Донецькій та Луганській областях, було передано прокуратурою до суду. Всього за фактами незаконного позбавлення волі в Донецькій та Луганській областях з початку проведення Антитерористичної операції (АТО) було притягнуто до відповідальності всього 47 військовослужбовців ЗСУ та працівників правоохоронних органів України.

Автори звіту вірять у те, що з міркувань загально-го прагнення до миру, безпеки і справедливості необхідно провести повне і ретельне розслідування подій, описаних у цьому звіті, та притягнути винних до відповідальності, щоб гарантувати безумовну повагу до фундаментальних прав людини.

Вступ

Значна частина звітів українських правозахисних організацій, що стосуються порушень прав людини на Сході України, фокусуються насамперед на порушеннях з боку самопроголошених «ЛНР» та «ДНР». Наприклад, численні порушення прав людини у незаконних місцях несвободи на непідконтрольній території детально проаналізовані у масштабному звіті «Ті, що пережили пекло»¹ та численних інших публікаціях. Проте на сьогодні факти аналогічних порушень з українського боку практично не аналізуються національними правозахисними організаціями, а висвітлюються здебільшого міжнародними інституціями. Організація «Truth Hounds» у співпраці з Міжнародним Партнерством за Права Людини видала публічний звіт² з оглядом зафіксованих ними злочинів з обох сторін конфлікту та передала ці докази до Міжнародного кримінального суду в Гаазі. Втім, на рівні української влади та громадянського суспільства тема воєнних злочинів, скоєних українською стороною, замовчується.

Це пов'язано, по-перше, із доступом до свідчень потерпілих. Особи, які були звільнені з полону проросійських сепаратистів та перебувають тепер на підконтрольній Україні території, надають правозахисникам свої свідчення без остраху через потужну систему захисту персональної інформації. Однак особи, які постраждали від дій українських військовослужбовців та правоохоронців, не готові розповісти про власний досвід, оскільки побоюються подальшого переслідування та тиску навіть за умов надійного захисту їхніх свідчень. По-друге, збір інтерв'ю на непідконтрольній території для українських правозахисників пов'язаний зі

значними труднощами. По-третє, силові структури України не готові відкривати для аналізу правозахисників увесь масив скарг на їхні дії в зоні АТО. Як наслідок, для громадянського суспільства на цей час доступна лише мала частка свідчень осіб, чий права були порушені українськими військовослужбовцями або правоохоронцями в зоні конфлікту. Декотрі особи, чий свідчення використані у цьому звіті, погодились спілкуватись тільки по двох роках після трагічних подій, що відбулися з ними.

На жаль, в Україні існує тенденція виправдовувати обставинами війни злочини, скоєні українськими підрозділами. До прикладу, бійці роти «Торнадо», звинувачені у викраденнях людей, катуваннях та згвалтуваннях, заперечували свою провину, стверджуючи, що утримували в місцях несвободи («на підвалах») лише «сепаратистів»³. Проте цей звіт показує, що катування та жорстокого поводження зазнало значно ширше коло осіб. На «українських підвалах» побували різні люди: від пересічних громадян, що були учасниками мирних мітингів, до осіб, які взагалі не мали жодного відношення до політичних подій або до комбатантів.

Метою цього звіту є представлення доказів серйозних порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права, вчинених українською стороною у 2014 – 2015 роках під час збройного конфлікту на Сході України. Особи, відповідальні за ці порушення, повинні понести персональну кримінальну відповідальність відповідно до міжнародних договорів та українського законодавства, для чого має бути проведене ретельне розслідування, а винні – притягнені до відповідальності.

¹ Ті, що пережили пекло: свідчення жертв про місця незаконних ув'язнень на Донбасі // Коаліція громадських організацій та ініціатив «Справедливість заради миру на Донбасі». Белоусов Ю.Л., Кориневич А.О., Мартиненко О.А., Матвійчук О.В., Павліченко О.М., Роменський Я.В., Швець С.П.; за редакцією авторів [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://library.khpg.org/index.php?id=1451396568>

² Fighting impunity in Eastern Ukraine // IPHR [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://iphronline.org/wp-content/uploads/2016/05/Fighting-impunity-in-Eastern-Ukraine-October-2015.pdf>

³ Вирок роті «Торнадо» оголошують у закритому режимі. «Торнадівці» танцюють у суді (ФОТО, ВІДЕО) // Hromadske radio [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://hromadske.radio.org/news/2017/04/07/vyrok-roti-tornado-ogoloshuyut-u-zakrytomu-rezhymi-reportazh-foto>

Автори звіту прагнуть закрити прогалину безкарності, пов'язану зі злочинами української сторони, і допомогти міжнародним та українським органам притягнути до відповідальності винних осіб.

Слід констатувати, що не всі факти затримання осіб, задокументовані у цьому звіті, були безпідставними. Однак застосування катувань до затриманих категорично забороняється міжнародним правом, – жодні надзвичайні обставини не ви-

правдовують катувань, тому такі випадки мають бути розслідувані. Навіть якщо припустити, що виконавці катувань мали на меті збір свідчень про людей, що скоювали чи мали намір скоїти злочини, то їхні дії були цілковито невинуватими, оскільки докази та свідчення, отримані з порушенням норм Кримінального процесуального кодексу України (наприклад, із застосуванням катування або жорстокого поводження), не можуть бути використані у суді.

Українська Гельсінська спілка з прав людини, неурядова організація «Truth Hounds» і Харківська правозахисна група закликають Уряд України та правоохоронні органи докласти максимальних зусиль для проведення всебічного, ефективного та неупередженого розслідування усіх заяв про незаконне позбавлення волі, катування та позасудові страти, вчинені українськими підрозділами в зоні збройного конфлікту на Сході України, та притягнути винних до відповідальності.

Міжнародні правові стандарти

Міжнародним гуманітарним правом дозволяється затримання осіб під час міжнародних воєнних конфліктів. Наприклад, інтернування цивільного населення ворожої держави дозволяється ст. 42 IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни⁴ у випадках, «коли це є абсолютно необхідним для забезпечення безпеки держави, яка затримує». Однак згідно зі ст. 143 IV Женевської конвенції забороняється незаконна депортація, переміщення або арешт цивільного населення та захоплення заручників. Ці порушення визначаються серйозними, а на держави-учасниці (серед яких і Україна) покладається обов'язок кримінального переслідування осіб, що їх вчинили.

Затримання у випадку неміжнародних воєнних конфліктів регулюються національним законодавством та міжнародним правом у галузі прав людини⁵, а саме у ст. 9 Загальної декларації прав людини⁶ зазначається, що «ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання». Міжнародний пакт про громадянські та політичні права⁷, ратифікований Україною, встановлює права затриманих осіб. Згідно зі ст. 9 кожній арештованій особі мають бути повідомлені причини арешту. Після цього справа арештованої особи має бути в розумні строки розглянута в суді або таку особу має бути звільнено. Водночас затримані особи мають право оскаржити законність

затримання в суді та отримати компенсацію у випадку визнання арешту чи тримання під вартою незаконним. На жаль, усі ці права послідовно порушувались під час затримань осіб, підозрюваних у «сепаратизмі» в зоні АТО у 2014 – 2015 роках.

Додатково 19 червня 2015 року Україна ратифікувала Конвенцію про захист усіх осіб від насильницьких зникнень⁸. Насильницьким зникненням вважається викрадення, затримання або позбавлення волі, здійснене за підтримки чи згоди держави, за умови, що подальші відомості про перебування особи приховуються. Конвенція передбачає, що жодна особа не має бути піддана насильницькому зникненню. Забороняється і таємне утримання під вартою, факти якого також зафіксовані під час затримань у зоні АТО.

На відміну від затримань, катування категорично забороняється статтею 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, а також статтею 3 Європейської конвенції з прав людини⁹.

Згідно з Конвенцією проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, ратифікованою Українською РСР у 1987 році¹⁰, катуваннями визначається заподіяння болю, фізичних або моральних страждань з метою отримання відомостей, покарання, залякування або іншої причини,

⁴Конвенція про захист цивільного населення під час війни (укр/рос) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_154

⁵IRCC: Customary IHL; Arbitrary deprivation of liberty is prohibited [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_rule99

⁶Загальна декларація прав людини (рос/укр) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015

⁷Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043

⁸Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_154

⁹Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004

¹⁰Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_085 Україна визнала правонаступництво за цим документом.

здійснене офіційними особами, з їхнього відома або мовчазної згоди. Держави, що ратифікували цю конвенцію, зобов'язуються запобігати актам катування та розглядати їх згідно з кримінальним законодавством як злочини. Жодні надзвичайні обставини, такі, як війна чи внутрішня нестабільність не можуть бути виправданням катувань.

Міжнародне гуманітарне право містить низку положень, що забороняють катування відносно військовополонених та цивільного населення. Наприклад, згідно зі ст. 130 III Женевської конвенції про поводження з військовополоненими¹¹ та ст. 143 IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни¹² серйозними порушеннями є «умисне вбивство, тортури чи нелюдське поводження, включно з біологічними експериментами, заподіяння тяжких страждань чи серйозних ушко-

джень, нанесення шкоди здоров'ю» та ін. Конвенції покладають на держави обов'язок розшуку та кримінального переслідування осіб, що вчинили вищезазначені серйозні порушення.

Окрім цього, міжнародним гуманітарним правом забороняється залучення осіб, які перебувають під захистом, до виконання робіт, що передбачають їхню участь у воєнних операціях. Це положення закріплене ст. 51 IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни¹³ та ст. 52 III Женевської конвенції про поводження з військовополоненими.¹⁴ Згідно з Римським статутом Міжнародного кримінального суду використання осіб, що перебувають під захистом, для захисту певних об'єктів від військових дій вважається воєнним злочином.

Стандарти за національним законодавством

Порядок затримання осіб, що підозрюються у вчиненні кримінальних правопорушень, встановлений Кримінальним процесуальним кодексом України¹⁵. Згідно зі ст. 207 КПК України ніхто не може бути затриманий без ухвали слідчого судді, окрім двох випадків, коли особу затримують:

1. при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення;
2. одразу після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи.

Такі затримання має право здійснити будь-яка особа. Однак, якщо затримання здійснює неуповноважена особа, вона зобов'язана негайно доставити затриманого до уповноваженої особи або ж негайно повідомити її про затримання. Уповноважена службова особа, що здійснила затримання, повинна негайно та зрозумілою для затриманого мовою:

- повідомити про підстави затримання та підозру у вчиненні конкретного злочину;
- роз'яснити право мати захисника;
- роз'яснити право отримувати медичну допомогу;
- роз'яснити право давати свідчення або не говорити нічого з приводу підозри проти нього;

- роз'яснити право негайно повідомити інших осіб про затримання і місце перебування;
- роз'яснити право вимагати перевірку обґрунтованості затримання та інші процесуальні права.

Правоохоронець, що проводить затримання, зобов'язаний доставити затриману особу до найближчого органу досудового розслідування, в якому негайно реєструються дата та точний час її доставлення¹⁶. Про кожне затримання працівник, що проводив затримання, одразу повідомляє відповідальних осіб в органі досудового розслідування.

Під час затримання уповноважена службова особа, слідчий або прокурор може здійснити обшук затриманої особи за умови наявності двох понять або безперервної відеофіксації¹⁷. У випадку обшуку помешкання або іншого майна затриманої особи обов'язковою є наявність ухвали слідчого чи прокурора та наявність щонайменше двох понять.

Строк затримання особи без ухвали слідчого судді не може перевищувати 72 годин з моменту затримання¹⁸. Затримана без ухвали слідчого судді особа не пізніше 60 годин з моменту затримання повинна бути звільнена або доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу.

¹¹ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (укр/рос) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_153

¹² Конвенція про захист цивільного населення під час війни (укр/рос) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_154

¹³ Там само

¹⁴ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (укр/рос) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_153

¹⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

¹⁶ Ст. 210, там само.

¹⁷ Ст. 223, ст. 236, там само.

¹⁸ Ст. 211, там само.

Згідно з Інструкцією про порядок превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції¹⁹, затвердженою спільно Міністерством внутрішніх справ, Генеральною прокуратурою України та Службою безпеки України, в зоні АТО дозволяється превентивне затримання осіб, що обґрунтовано підозрюються у терористичній діяльності на термін до 30 діб без ухвали слідчого судді. Таке затримання можливе за рішенням прокурора, котре має бути прийняте впродовж 72 годин з моменту затримання. Рішення про можливість превентивного затримання приймається зокрема за умови, що затриманому були невідкладно роз'яснені його права. За затриманою особою залишається право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання. Окрім цього, вона має бути негайно звільнена, якщо протягом 30 діб з моменту затримання їй не вручили вмотивоване рішення суду про тримання під вартою.

Питання про застосування запобіжного заходу вирішується слідчим суддею²⁰. Запобіжний захід застосовується тільки за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також якщо існує ризик, що підозрюваний може:

- переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду;
- спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення під час розслідування;
- незаконно впливати на потерпілих та свідків;
- перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином;
- вчинити кримінальне правопорушення знову.

Водночас, відповідно до ст. 206 КПК, слідчий суддя має певні права та обов'язки щодо захисту прав затриманої людини, серед яких:

- право зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу забезпечити додержання прав затриманого;
- обов'язок зобов'язати орган чи службову особу, під вартою яких тримається особа, негайно доставити її для з'ясування підстав позбавлення волі;
- обов'язок звільнити особу з-під варти за відсутності правових підстав для позбавлення її волі;
- обов'язок вжити необхідних заходів для забезпечення права на захист особи, яка позбавлена волі.

Якщо зовнішній вигляд затриманої особи, її стан чи інші відомі обставини дають підстави для обґрунтованої підозри щодо порушення вимог законодавства під час затримання, слідчий суддя зобов'язаний вжити вищезазначених заходів.

Ст. 224 КПК України дозволяє проводити допит. Допит може проводитись не більше 8 годин на день та не більше 2 годин без перерви. Допитуваній особі роз'яснюють її права перед допитом. Особа, котру допитують, має право не відповідати на низку запитань: вона може не відповідати на питання, що можуть слугувати підставою для винесення підозри щодо неї або її родичів та близьких.

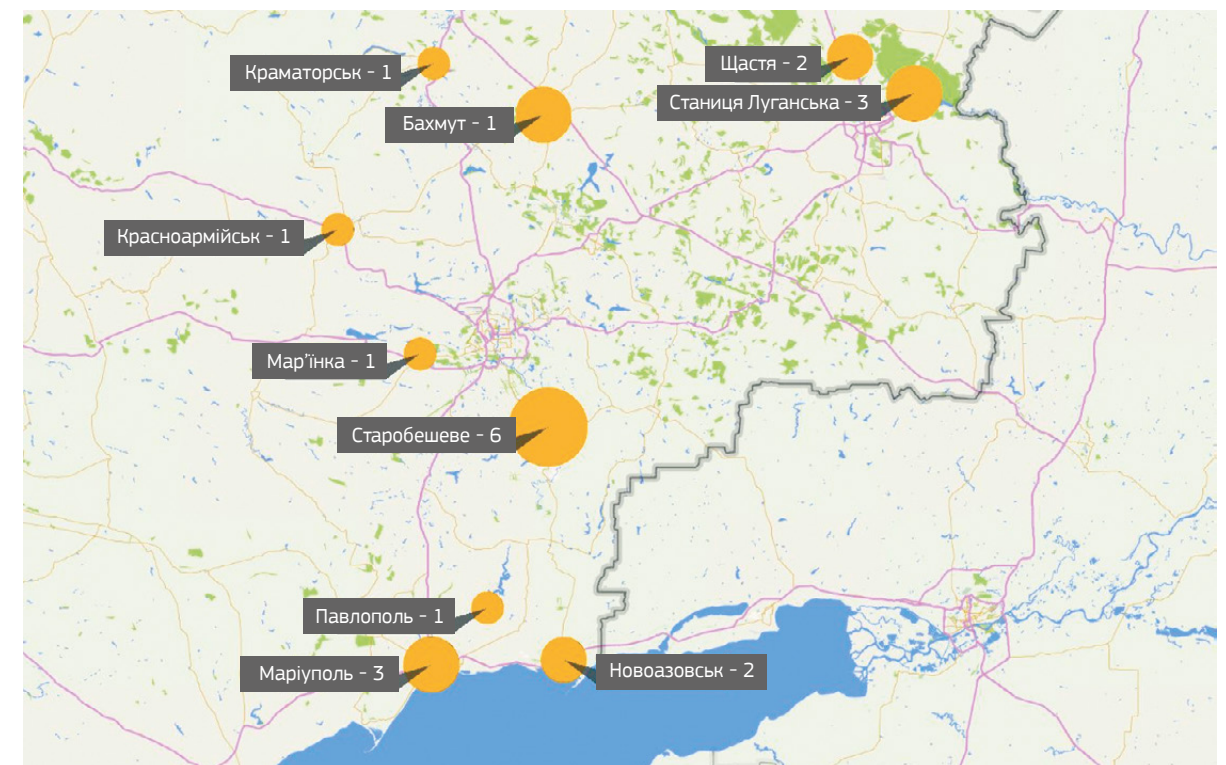
Катування категорично заборонене в Україні. Згідно зі ст. 28 Конституції України «ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.» Ст. 87 КПК України забороняє використовувати докази, що були отримані з порушенням прав та свобод людини, зокрема, шляхом катування, жорстокого чи нелюдського поводження або погрози їх застосування.

Джерела інформації та методологія збору даних

Дані, використані у звіті, були отримані під час моніторингових візитів Харківської правозахисної групи та Центру Документування Української Гельсінської спілки з прав людини вздовж лінії розмежування. Частина матеріалів була зібрана Харківською правозахисною групою в ході окремих моніторингових візитів та передана для написання звіту. Також значна частина свідчень жертв міжнародних злочинів була зібрана міжнародною

командою організації «Truth Hounds» на окупованій та підконтрольній Україні територіях. Загалом на основі 20 інтерв'ю з потерпілими та свідками подій було отримано інформацію про затримання українськими військовослужбовцями та правоохоронцями 23 осіб у зоні проведення АТО. Додатково, з метою підтвердити достовірність отриманих написання цього звіту аналізувалися фотографії та документи, передані жертвами та свідками.

КІЛЬКІСТЬ ОСІБ, ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЯКИХ БУЛА ЗІБРАНА ДЛЯ ЗВІТУ, ЗА ПРИБЛИЗНИМ МІСЦЕМ ЗАТРИМАННЯ

¹⁹ Спільний наказ МВС, ГПУ, СБУ від 26.08.2014 № 872/88/537 «Про затвердження Інструкції про порядок превентивного затримання у районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, та особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/z1038-14>

²⁰ Ст. 177, Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

крім свідчень потерпілих, інтерв'ю містять інформацію про затримання та/або катування, здійснені щодо ще 56 осіб, котрі утримувалися разом з опитаними. За нашою інформацією, свідчення опитаних осіб раніше не публікувались у правозахисних звітах. Імена усіх осіб, чії справи описуються у звіті, було змінено. Частина зібраних свідчень не публікуються в розгорнутому вигляді на вимогу потерпілих.

Під час збору даних документатори зіткнулись з низкою складнощів. Насамперед це практичні та адміністративні перешкоди у доступі до потерпілих та свідків імовірних злочинів української сторони, які проживають на території, контрольованій сепаратистами. Іншою суттєвою перешкодою стало те, що жертви ймовірних злочинів української сторони, які проживають на контрольованих Україною територіях, бояться переслідування у разі надання свідчень. Для захисту таких свідків зберігається

цілковита анонімність. На жаль, більшість свідків злочинів української сторони надто бояться брати участь у провадженнях на території України і не вірять, що розгляд справ буде неупередженим, а їхнє життя та здоров'я – захищені. Як наслідок, такі особи дозволяють використати свої свідчення лише в міжнародних судах.

Інформація про хід розслідування злочинів, скоєних військовослужбовцями та працівниками правоохоронних органів у Донецькій та Луганській областях України, була отримана у відповідь на запити про публічну інформацію до Генеральної прокуратури України.

Частина свідчень, що аналізуються у звіті, разом із супутніми даними були передані організацією «Truth Hounds» до Міжнародного кримінального суду.

Незаконні затримання та катування: окремі справи

У цьому розділі детально розглянуто справи деяких осіб, чії права були порушені під час затримання українськими військовослужбовцями або представниками правоохоронних органів у зоні проведення АТО. Описані дії відбувались у різних населених пунктах та, ймовірно, були вчинені різними підрозділами, однак вони відображають доволі типову тенденцію.

Як зазначалося вище, у 2014 – 2015 роках поширеною була практика затримань місцевого населення за підозрою у «сепаратизмі» на основі загальних підозр або вказівок інших осіб. Такі затримання здійснювались з порушеннями норм КПК України, у тому числі – без ухвали суду, затриманим не було повідомлено про підозру у вчиненні конкретного злочину, їм не були роз'яснені їхні права, а також їм було позбавлено права на

захист. Викрадення та утримання заарештованих осіб без зв'язку із зовнішнім світом дозволяє класифікувати такі затримання як насильницькі зникнення. До затриманих осіб застосовувалось насильство та катування. Усього із 23 затриманих осіб, свідчення про яких аналізуються, 19 осіб зазнавали катування та жорстокого поводження, найчастіше це було побиття або імітація розстрілу, в окремих випадках – катування електричним струмом та водою. Як правило, катування застосовувалося під час допитів з метою отримання інформації щодо зберігання зброї і підтримки сепаратистів. Під впливом катування затримані часто зізнавались у злочинах, котрих не вчиняли. Окрім цього, практикувалося вилучення майна під час несанкціонованих обшуків. Часто таке майно, зокрема автомобілі та техніка, не поверталось затриманим після звільнення.

СТАРОБЕШЕВЕ

РОДИНА ВЛАСНИКА МАГАЗИНУ²¹

Чоловік похилого віку Сергій²² разом зі своїм сином Андрієм та онуком Олексієм були власниками магазину в місті Старобешеве. Андрій брав участь у референдумі про визнання «ДНР» у Старобешівському районі, а у травні 2014 року він вступив до лав «ДНР», взявши до рук зброю. Сергій та Олексій не брали участі в референдумі і не були членами «ДНР», однак продовжували керувати магазином спільно з Андрієм.

Наприкінці липня 2014 року до будинку Сергія під'їхав автомобіль, з якого вийшли 4 особи в українській військовій формі. Дізнавшись прізвище Сергія, вони зробили два постріли у повітря та змусили сісти в автомобіль його та його внука – Олексія. Військовослужбовці у формі не представилися і не повідомили підставу затримання. Вони відвезли обох затриманих спершу до будинку Андрія, а згодом – до магазину, провівши обшук в обох місцях. Під час обшуку з магазину були вилучені комп'ютери та система безготівкового розрахунку, а система відеонагляду та сигналізація були виведені з ладу.

²¹ На основі бази даних «Truth Hounds»

²² Усі імена постраждалих осіб змінені

Після обшуків обох затриманих відвезли на позиції ЗСУ на околиці міста. Витягнувши чоловіків з автомобіля, їх повалили ударами прикладів на землю. Коли Сергій та Олексій лежали на землі, їх били ногами та прикладами до втрати свідомості. Сергія звинувачували в тому, що він нібито був снайпером «ДНР». Під час побиття Сергія змусили зателефонувати одному з підлеглих з вимогою привезти автомобіль, що був у власності магазину. Автомобіль військовослужбовці забрали собі. Після побиття обох затриманих посадили в окремі автомобілі та повезли в напрямку смт Сєдове. З цього моменту Сергій більше на бачив свого внука Олексія. Особи, які перевозили Сергія до смт Сєдове, називали одне одного позивними «Док» та «М'ясник».

По приїзді Сергія помістили до підвального приміщення та почали допитувати. Під час допиту застосовувався один з методів катування – його силоміць тримали головою у резервуарі з водою. Наступного дня Сергія привезли у селище Тельманове та передали в лікарню; було повідомлено, що його слід вилікувати від наслідків побиття та катування протягом 2 – 3 днів, щоб згодом віддати на обмін. Спершу чоловіка тримали під охороною, однак згодом охорону забрали і за 2 тижні Сергія виписали з лікарні, так і не відправивши на обмін.

Тіло Олексія, онука Сергія, з численними ознаками насильства було знайдено наступного дня після їхнього затримання на трасі на околиці смт Старобешеве. Фото тіла було передане жертвами під час інтерв'ю. Також до рук сім'ї потрапила копія матеріалів кримінального провадження, відкритого прокуратурою Старобешівського району за фактом убивства Олексія. Згідно з текстом процесуальних документів, у вчиненні вбивства підозрюються військовослужбовці ЗСУ, однак конкретних підозрюваних слідство не встановило.

Хоча неможливо достеменно встановити, хто саме затримував Сергій та Олексія, свідки стверджують, що це були представники батальйону «Азов». Ця інформація підтверджується також тим, що представники батальйону «Азов» з позивними «Док» та «М'ясник» згадувались як виконавці катувань в інтерв'ю з іншими потерпілими.

Сергій невдовзі після смерті онука помер через проблеми із серцем. На цей час справа і заяви до прокуратури бабусі Олексія слідством не розглядаються, усі матеріали до справи були загублені слідчими.

КЕРІВНИК СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМСТВА ²³

Петро був керівником сільськогосподарського підприємства на околиці смт Старобешеве. На території підприємства були розташовані позиції українських військовослужбовців²⁴. Між військовослужбовцями та працівниками часто виникали конфлікти, зокрема через мінування території господарства.

У липні 2014 року між Петром та військовослужбовцями, які розміщувалися на блокпосту, стався перший конфлікт. Петро побачив, що вони відкрили вогонь у напрямку машини, в якій їхав його син, Іван. За свідченнями Петра, військовослужбовці стверджували, що прийняли

²³ На основі бази даних «Truth Hounds»

²⁴ Розташування бойових позицій у житлових кварталах чи на цивільних об'єктах легітимізує ведення бойових дій на цій території, перетворює селище чи квартал на воєнний об'єкт і, в такому разі, обстріл даного цивільного об'єкту не є воєнним злочином і не вважається невибірковою атакою на цивільне населення згідно з Римським статутом МКС. Розташування бойових позицій всередині цивільних об'єктів унеможливорює збереження принципу розрізнення та визначення атаки як воєнного злочину «навмисної прямої атаки на об'єкти, що не є військовими цілями» згідно зі статтею 85 Додаткового Протоколу 1; статтею 8 Римського статуту МКС.

Івана за коригувальника артилерійського вогню. Конфлікт вдалось вирішити, однак за кілька днів Івана вдруге затримали. На питання Петра щодо причини затримання, військовослужбовці повідомили, що він має під'їхати поспілкуватися, після цього сина відпускають. Конкретної підстави затримання не було повідомлено.

По приїзді у вказане місце, на блокпост, Петра та його підлеглого, що також перебував в автомобілі, витягли з машини та повалили на землю. Їм одягнули на голови мішки та почали бити прикладами і ногами. Після побиття вони кілька годин лежали на землі під дощем. Згодом відбулась імітація розстрілу: Петра підвели до краю ями, на дні якої з-під мішка на своїй голові він побачив ноги людини. Військовослужбовці зробили кілька пострілів над його головою та повели на допит.

«Завели в намет, там сидів чоловік у «балаклаві». Він говорив, що ми возимо зброю з Росії, ховаємо її в зерні на складах, а ночами розвозимо і роздаємо людям. Коли мені зняли мішок з голови, я побачив [іншого] чоловіка; у нього обличчя було розбите настільки, що я б його, напевно, і не впізнав, навіть якби побачив зараз з нормальним лицем. Його допитували переді мною.»

Під час допиту військовослужбовці провели несанкціонований обшук на складах підприємства, проте нічого не знайшли.

Після допиту Петра та його підлеглого перевезли на інший блокпост, де відбувся другий допит. Цього разу військовослужбовці перевіряли їхні мобільні телефони та номери, на які вони дзвонили. За словами потерпілого, вони погрожували відібрати його будинок і бізнес. Після другого допиту всіх затриманих, включно з сином Петра, відпустили.

За кілька днів після описаних подій між військовослужбовцями та працівниками підприємства стався черговий конфлікт: працівників не пропускали на поля. Петрові зателефонували, сказали знову приїхати на місце подій. Невдовзі після цього йому подзвонили вдруге, це був охоронець підприємства, котрий стверджував, що військовослужбовці вивезли з гаражів підприємства трактор та вантажівки і поїхали в напрямку до дому Петра. Побачивши у своєму подвір'ї військовослужбовців, Петро вийшов через чорний хід та виїхав з міста до Донецька, а згодом у Росію, забравши з собою сім'ю.

МАР'ІНКА

В'ЯЗЕНЬ «ТОРНАДО» ²⁵

Максима, мирного жителя Мар'їнки, який не брав жодної участі в політичному житті чи активістській діяльності, затримав батальйон «Шахтарськ»²⁶ під час «зачистки» міста Мар'їнка на території власного будинку на початку серпня 2014 року. До будинку під'їхав джип без номерів, з виламаним замком запалювання. Максима та 5 інших цивільних чоловіків із Мар'їнки посадили до машини, зв'язавши руки пластиковими стяжками. Спершу затриманих відвезли на подвір'я одного з будинків, де солдати здійснили обшук, простреливши замок. Згодом чоловіків повезли далі.

²⁵ На основі бази даних «Truth Hounds»

²⁶ Згодом на його базі була створена рота «Торнадо»

Дорогою затриманих використовували як живий щит, закриваючись ними під снайперським вогнем. За свідченнями потерпілого, вогонь вівся перед машиною, якою вони їхали, але не по самому автомобілю. Нагадаємо, що практика використання людей як живих щитів заборонена міжнародним правом та кваліфікується Римським статутом Міжнародного кримінального суду як воєнний злочин²⁷.

Пізніше затриманих привезли на територію шиномонтажної майстерні, де змусили вантажити шини. Ввечері того ж дня їх перевезли до Маріуполя. По приїзді їм одягнули на голову пакети і попарно закували в залізні ланцюги. У перший же день затриманих побили. Від побиття нагайкою у Максима залишився шрам на спині та почалися проблеми з нирками.

У Маріуполі затриманих залучали до примусових робіт: вони чистили туалети, копали ями і весь цей час спали на вулиці просто неба. Максим стверджує, що його та інших затриманих також возили в Іловайськ та Шахтарськ під час боїв, де їх змушували збирати рештки загиблих на полі бою²⁸.

Максима утримували в Маріуполі протягом місяця, у вересні його перевезли під Волноваху, а згодом – на базу батальйону «Шахтарськ», у пансіонат під м. Новомосковськ Дніпропетровської області. На початку листопада 2014 року Максиму вдалося втекти з полону з допомогою одного з бійців батальйону. Всього в полоні він перебував більше 3 місяців.

МАРІУПОЛЬ ТА ОКОЛИЦІ

ВОДІЙ АВТОБУСА ²⁹

Олександр працював водієм автобуса. До початку збройного конфлікту він займався доставкою продуктів харчування по Донецькій області на власному автомобілі. З початком конфлікту він почав заробляти перевезенням людей із зони проведення АТО на територію інших областей України та в Росію.

На початку серпня 2014 року його зупинили на блокпосту в районі м. Новоазовськ (Донецька область), коли він перевозив пасажирів в напрямку Ростова-на-Дону.

Військовослужбовці, що зупинили Олександра на блокпосту, перевірили телефон його пасажирів і знайшли там фотографії з мітингів, на яких були прапори «ДНР». Олександра та його пасажирів витягнули з автобуса та змусили співати гімн України. Коли обоє відповіли, що не знають гімну, їх почали бити ногами. Згодом їх кинули в яму, вириту біля блокпосту.

«Ми сиділи в ямі близько години. Оскільки блокпост не освітлений, за цей час у бетонний блок блокпосту врізався ВАЗ 2110. Дуже сильний удар був. Військові почали стріляти, кричати. Відтягли від керма автомобіля літнього чоловіка. Почали [його] бити, і кричати, що він хотів вчинити теракт. Але очевидно, що водій його просто не помітив. Я сам ледве встиг загальмувати.»

²⁷ Римський статут Міжнародного кримінального суду [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_588

²⁸ Це є порушенням категоричної заборони міжнародного гуманітарного права на використання цивільного населення на роботах, безпосередньо пов'язаних із проведенням бойових дій.

²⁹ На основі бази даних «Truth Hounds»

Згодом до блокпосту підїхав автомобіль із символікою батальйону «Дніпро-1». Звідти вийшло п'ятеро військовослужбовців. Вони зв'язали стійками руки Олександрові та його пасажирів, вдягнули на голови мішки та відвезли в смт Сєдове.

Наступного дня, вже в Сєдовому, їх привели на допит. На допиті затриманих знову змусили співати гімн України. Після того, як вони сказали вдруге, що не знають гімну, чоловіків знову побили. За словами Олександра, його пасажирів побили сильніше через фото, знайдені в його телефоні, і на підлозі залишилися численні плями крові.

Усього затримані пробули в Сєдовому шість днів. Їх тримали у невеликому приміщенні площею 4 м². Лише на третю добу їм принесли їжу – півбатона на двох. Олександра за цей час не виводили на вулицю, а його пасажирів змушували прибирати навколишню територію.

На шосту добу обох затриманих нагодували та дали їм можливість помитися. Повідомили, що ними «зацікавилось СБУ» та змусили підписати заяву на ім'я командира про те, що вони не мають претензій до батальйону «Дніпро-1». Після цього їх зі зв'язаними руками перевезли до Маріуполя, де пересадили до іншого автобуса та везли в невідомому напрямку ще протягом кількох годин.

На місці Олександра пристебнули наручниками до стовпа на вулиці і залишили в такому стані до ранку. Зранку принесли стіл та змусили написати заяву про те, що він зобов'язується збирати та передавати інформацію про сепаратистів для ЗСУ. Після цього Олександра та його пасажирів відпустили. Олександрові повернули всі його речі, крім автомобіля, який він зміг повернути за кілька місяців, написавши заяву в СБУ. Як з'ясувалося пізніше, під час утримання вдома в його пасажирів провели обшук, після якого з дому зникли комп'ютер, будівельні інструменти та собака.

У вересні 2014 року Олександра затримали знову. Коли чоловік був на прогулянці, біля його дому зупинився чорний мікроавтобус. З нього вийшло двоє людей у спортивних костюмах, які силоміць завели Олександра до автомобіля. Викрадачі вимагали розповісти про співпрацю із сепаратистами.

Олександра привезли на місцевий аеродром та пристебнули наручниками до стовпа. Там його почали бити палицею та ногами по спині. За його словами, поруч із ним були так само пристебнуті ще двоє людей, їх обох били. В одного з них на телефоні знайшли вихідні дзвінки в Росію та вимагали сказати, кому він передавав інформацію.

Олександр пробув пристебнутим до стовпа на вулиці два дні, увесь цей час його били. Лише вночі давали відпочити від побоїв, але не відстібали. Після цього йому дали аркуш паперу і змусили писати заяву про двох його знайомих мисливців, що нібито пішли воювати на боці «ДНР».

УЧАСНИК МІТИНГІВ «АНТИМАЙДАНУ»³⁰

Василь працював системним адміністратором у Маріуполі. Навесні 2014 року він брав участь у мітингах «Антимайдану» біля пам'ятника Леніну в Маріуполі. За його словами, він був учасником шести мітингів, які відвідував, бо був проти знесення пам'ятників. Він відійшов від протестів, коли вони стали насильницькими, оскільки це не відповідало його громадським інтересам. Василя затримали в 2015 році.

У лютому 2015 року до магазину, де він працював, підїхали два автомобілі, з яких вийшли озброєні люди в «балаклавах» та військовій формі. Вони направили на Василя зброю, зму-

³⁰ На основі бази даних «Truth Hounds»

сили підвестися та вдягли наручники. Озброєні люди намагалися знайти мішок, щоб одягти Василеві на голову, але не знайшли, тому просто силоміць посадили його в автомобіль. Після цього вони приставили до нього дуло автомата та змусили вказати дорогу до помешкання його брата.

З братового будинку озброєні люди винесли комп'ютер і монітор, кілька флешок. Василево-го брата також змусили сісти до машини. Згодом вони поїхали до квартири, де жив сам Василь. Всередині його почали допитувати про те, де він нібито тримав зброю. Чоловіка поклали на підлогу, били ногами і прикладами. З його власної квартири також винесли 2 ноутбуки та кілька жорстких дисків. Подібним чином військовослужбовці заїхали ще у кілька квартир, звідки забрали двох знайомих Василя і винесли техніку. Окрім цього, на вулиці вони затримали невідому людину, що була напідпитку.

За півгодини усіх затриманих привезли до будівлі, де Василя з братом розділили. Василя разом із його знайомими повели до підвалу, там їх зі зв'язаними за спиною руками повалили на підлогу і почали бити мілицейською дубинкою по всьому тілу. Василя питали, на кого він працює, скільки йому платять та з якою метою він нібито брав участь у захопленні держадміністрації. Допит і побиття тривали приблизно 40 хв.

Після цього Василя кинули до приміщення у підвалі, де вже перебували двоє людей. Один із них, за його словами, сидів там уже півроку, іншого – Павла – щойно затримали. У приміщенні без вікон було душно.

«Я не розумів, котра година. За деякий час забрали Павла і вивели в сусіднє приміщення, за металевими дверима, і били його там. Я чув, як до нього застосовували електрошокер. Я чув розряд струму і як людина кричить після цього.»

Слідом за Павлом вивели й Василя. Його побили і змусили писати під диктовку заяву, в якій він мав зізнатись у власних злочинах.

За три дні Василя знову витягнули з камери і побили. На нього накинули куртку, щоб він не міг бачити тих, хто його бив. Йому розбили голову і зламали об нього держак від лопати. Після цього до нього приставили пістолет та натиснули на курок. Пострілу не сталося. Люди, які били Василя, сказали йому, що «наступного разу осічки не буде».

Після імітації страти до кімнати зайшов чоловік, який спитав Василя, чи не хоче він поговорити з братом. Затриманого повели в приміщення нагорі, де вже сидів його брат. Їх обох нагодували і знов почали допитувати. Їм показували фотографії людей та питали, чи знають вони їх.

Василя більше не повертали до приміщення у підвалі: його залишили в одній кімнаті разом із братом. За кілька днів до них у кімнату помістили ще одного Василевого знайомого, він зізнався, що Василя з братом затримали саме через нього.

Чоловік розповів, що, намагаючись сподобатись одній дівчині, він заявив, що разом із друзями брав участь у захопленні держадміністрації в Маріуполі. Дівчина передала інформацію українським військовослужбовцям, які затримали всіх згаданих осіб. Під час допиту один із них назвав ім'я Василя, знаючи, що той брав участь у мітингах «Антимайдану».

Після цього епізоду всіх затриманих (14 чоловік на той момент, за словами Василя) перевели до іншої будівлі – пансіонату біля моря. Там їх регулярно годували, фізичне насильство не застосовувалось. Однак усіх затриманих залучали до будівництва військових фортифікацій

на узбережжі, що, як зазначалось вище, є порушенням вимог міжнародного гуманітарного права.

У середині березня Василя і решту затриманих відпустили. Їх усіх змусили написати заяву про те, що вони були «волонтерами» та працювали без примусу. Василеві не повернули нічого із вилученої техніки, приблизна вартість якої становила 35 тис. гривень. У полоні він пробув приблизно місяць.

СІЛЬСЬКИЙ ЕЛЕКТРИК ³¹

В'ячеслав працював електриком у селі поблизу Маріуполя. Після одного з обстрілів села в лютому 2015 року він поїхав на блокпост, щоб допомогти у ремонті лінії електропередач, пошкодженої внаслідок обстрілу. На блокпосту його одразу ж затримали, відібрали паспорт. При цьому раніше в нього не виникало проблем з військовими.

В'ячеславу зв'язали руки за спиною і натягнули на очі шапку, примотавши її скотчем. Чоловіка відвезли до дачного кооперативу в сусідньому селі, де на місці його одразу ж почали бити. Побиття тривало приблизно три години. Окрім цього, коли В'ячеслав лежав на землі, військовослужбовці між його розставленими ногами стріляли з автомата.

Після побиття його відвезли на територію Маріупольського аеропорту. Там чоловіка продовжили бити. В'ячеслава змушували зізнатись у співпраці з сепаратистами і переставали бити лише коли він погоджувався. Йому витягували язик та вуха, погрожуючи їх відрізати.

*- Хлопці, що ви робите? У мене вдома маленькі діти!
- Нічого, держава вигодує!*

Діалог В'ячеслава з військовослужбовцями, що його били

В'ячеслава змусили підписати підписку про невиїзд. Людина, що змусила його це зробити, представилась співробітником СБУ. Увечері того ж дня В'ячеслава відпустили.

Як з'ясувалося пізніше, його затримали, оскільки українські військовослужбовці, які заходили в село, вважали, що В'ячеслав передає інформацію сепаратистам. На початку грудня 2014 року село недовгий час знаходилося під контролем сепаратистів. У день, коли до села увійшли представники батальйону «Азов», В'ячеслав їхав на роботу і побачив їхню техніку. З цього військові зробили висновок, що саме В'ячеслав попередив сепаратистів про наближення українських сил.

ОКОЛИЦІ БАХМУТА

В'ЯЗЕНЬ «АЙДАРУ»³²

У травні 2015 року Ярослав, чоловік середнього віку, на власній машині вирішив підвезти товариша на дачу. На одному з блокпостів у районі м. Бахмут їх зупинили, перевірили документи, однак дозволили їхати далі. Втім, невдовзі їх наздогнала машина, з якої вийшов військовослужбовець, сів у машину до Ярослава і наказав їм їхати в напрямку одного з блокпостів.

На блокпості обох пасажирів одразу ж почали допитувати, підозрюючи у сепаратизмі (за словами Ярослава, жодної участі у політичних подіях він не брав зовсім). Військовослужбовці

³² На основі даних ХІПГ

обшукали автомобіль, потім одягнули обом затриманим на голову мішки, зв'язали руки і посадили в кузов вантажівки. Ярослава підвісили за зв'язані руки і почали бити; йому вибили усі зуби з одного боку. Один з військовослужбовців почав надрізати йому вухо. Товариш Ярослава розгледів на одному з військових, які їх били, шеврон «Правого Сектору».

Побиття тривало аж поки вантажівка не доїхала до місця призначення – опорного пункту військових. Там Ярослава знову допитали, однак цього разу вже без побиття.

Після допиту Ярослава окремо від його товариша привезли до приміщення, котре він упізнав як один із заводів у Бахмуті. Його утримували у приміщенні складу одного.

«У тій камері, в якій мене тримали в Артемівську³³, здається, когось до смерті забили. Я бачив характерні сліди крові і мізків. Там мото-рошно... Я так зрозумів, це камера тортур була у них така.»

Вночі до кімнати заходили військовослужбовці, які били Ярослава та змушували його зізнатися в тому, що він коригував артилерійський вогонь, підсовуючи йому блокнот коригувальника. Внаслідок удару в потилицю йому зламали основу черепа, що виявилось вже під час медобстеження після звільнення. За словами Ярослава, особа, що його била, носила на формі шеврон батальйону «Айдар». Після побиття військовослужбовці намагалися переконати Ярослава дати свідчення, що коригувальниками були його рідні, однак він відмовився.

Наступного дня товариша Ярослава помістили до камери. Попередньої ночі його тримали окремо, на позиціях військовослужбовців, де його так само били, зламавши ребра.

Вже ввечері того ж дня обох затриманих вивезли в поле з мішками на головах. Їм сказали сидіти мовчки 15 хвилин, після чого зняти мішок і їхати. Військовослужбовці привезли машину Ярослава на місце, проте з неї витягли аудіосистему і всі гроші, що там були.

Ярослава затримали вдруге у червні 2015 року. Цього разу затримання також відбулося в районі Бахмута, на блокпості. Його власну машину забрали, а чоловіка пересадили до іншого автомобіля. При цьому йому так само зв'язали руки і вдягнули на голову мішок, привезли до приміщення невідомого йому заводу.

Ярослава допитували. Під час допиту його не били, однак імітували розстріл, стріляючи йому біля голови та між ніг. Його змусили написати заяву про те, що він жертвує свою машину військовослужбовцям у зону АТО, а також іншу заяву про те, що він не має претензій до людей, які його затримували.

Ярослава відпустили того ж дня, повернувши його машину сильно пошкодженою. З машини також зник новий мобільний телефон Ярослава, решта речей залишилися на місці.

³³ Назва м. Бахмут до 2016 року

Розслідування злочинів

До необхідності розслідування злочинів, скоєних українськими військовослужбовцями у зоні АТО, неодноразово приверталася увага. Ще у 2014 році омбудсмен Валерія Лутковська заявила, що деякі добровольчі батальйони дозволяють собі порушення українського законодавства, які мають бути розслідувані. На факти порушення прав людини з боку окремих українських підрозділів звертали також увагу у своїх звітах Amnesty International та Human Rights Watch. Попри це, ми змушені констатувати, що процес розслідування злочинів, що скоювалися в зоні АТО українськими військовослужбовцями, вкрай важко характеризувати як ефективний та неупереджений.

У відповідь на запит УГСПЛ Генеральна прокуратура України повідомила, що з квітня 2014 року до кінця 2016 року за злочини, скоєні на території Донецької та Луганської областей було притягнуто до відповідальності:

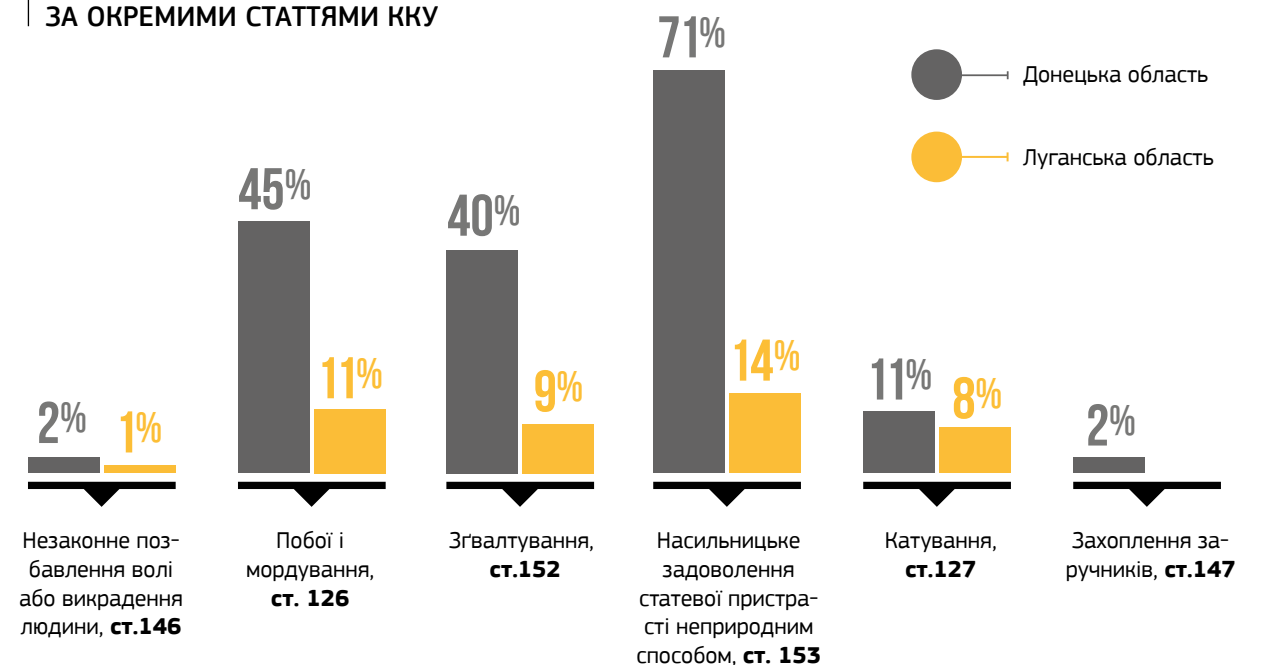
- за статтею 146 ККУ «Незаконне позбавлення волі або викрадення

людини» – 45 працівників правоохоронних органів та 2 військовослужбовців;

- за статтею 153 ККУ «Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом – 1 працівника правоохоронних органів;
- за статтею 154 ККУ «Примушування до вступу в статевий зв'язок» – 4 правоохоронців.

Зауважимо, що за статтею «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини» більшість військовослужбовців та правоохоронців (41 особа) були притягнуті до відповідальності за злочини, вчинені у Луганській області. Ймовірно, ідеться про судовий процес над членами роти міліції «Торнадо». За вказаний період у Донецькій області за цією статтею було притягнуто до відповідальності лише чотирьох працівників правоохоронних органів і жодного військовослужбовця.

ЧАСТКА СПРАВ, ПЕРЕДАНИХ ПРОКУРАТУРОЮ ДО СУДУ ЗА ОКРЕМИМИ СТАТТЯМИ ККУ

Характерно, що у відповідь на запит УГСПЛ було повідомлено, що Генеральна прокуратура не виокремлює порушення, вчинені військовослужбовцями та правоохоронцями за деякими іншими статтями, зокрема за ст. 127 «Катування» або ж за ст. 438 «Порушення законів та звичаїв війни». Така практика вибіркового обліку перешкоджає можливості реального суспільного контролю над розслідуванням потенційно резонансних справ.

Слід зазначити, що повільно відбувається розслідування не лише тих злочинів, що були скоєні українською стороною. На діаграмі нижче зображена частка розпочатих проваджень, переданих прокуратурою до суду³⁴ за окремими статтями ККУ щодо всіх злочинів, скоєних у Донецькій та Луганській областях за період з квітня 2014 по грудень 2016 року. Наприклад, сюди входять зареєстровані злочини, скоєні сепаратистами, та злочини, скоєні поза межами бойових дій. З підрахунку виключені справи, закриті на підставі пунктів 1, 2, 4 та 6 ст. 284 КПК України³⁵. Як бачимо, за статтею 146 КК України (Незаконне позбавлення волі або викрадення людини) до суду було передано всього 2% та 1% кримінальних проваджень, відкритих стосовно злочинів, скоєних у Донецькій та Луганській областях відповідно. Водночас лише в Донецькій області було відкрито 1464 провадження за статтею 146 КК України «Незаконне позбавлен-

ня волі або викрадення людини»³⁶. Дещо вищою є частка розслідуваних справ за статтею 127 КК України (Катування): 11% та 8% справ було передано до суду, відповідно. Однак за цією статтею було відкрито напролюд мало кримінальних проваджень: усього 27 проваджень в обох областях за весь зазначений період.

Значно вищою є частка злочинів, розслідуваних прокуратурою за статтями, що стосуються побиттів та гендерно зумовленого насильства. Однак імовірно, що значна частина злочинів, зареєстрованих за цими статтями, була скоєна не за умов бойових дій. Окрім цього, в кожній області за весь період за відповідними статтями (ст. 126, ст. 152, ст. 153 КК України) було обліковано не більше 101 злочину за кожною статтею.

Причина повільного розслідування злочинів, скоєних причіниками «ЛНР/ДНР», може полягати у неможливості фізично притягнути підозрюваних до відповідальності. Однак у випадку злочинів, скоєних українською стороною, у правоохоронних органів є всі необхідні повноваження, механізми та процедури для ефективного їх розслідування. Тому мляве просування відкритих кримінальних проваджень викликає обґрунтований сумнів щодо ефективності та ресурсної забезпеченості органів прокуратури.

³⁴ Враховувалися справи, передані до суду з обвинувальним актом, клопотанням про звільнення від відповідальності, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

³⁵ Щодо яких була встановлена відсутність правопорушення, відсутність складу злочину, вже існує обвинувальний вирок або ж підозрюваний помер.

³⁶ Див. загальну кількість справ, відкритих за кожною статтею у Донецькій та Луганській областях у розділі «Додатки».

Міжнародна відповідальність за скоєння воєнних злочинів

Відповідно до Статуту Міжнародного кримінального суду окремі особи можуть нести кримінальну відповідальність у таких випадках:

- у разі скоєння злочину, незалежно від того, чи був він скоєний самостійно, спільно з іншою особою або через іншу особу³⁷, та незалежно від того, чи може ця особа нести кримінальну відповідальність. Водночас, лідери та організатори, які контролювали або зробили значний внесок у процес скоєння злочину, можуть підпадати під визначення «виконавець» незалежно від того, чи вчиняли вони злочин фізично, чи ні;
- у разі замовлення, вимагання або схилання до скоєння злочину за умови, що злочин було скоєно або відбувся замах на його вчинення³⁸. Вимагання, підбурювання або схилання до скоєння злочину означає фізичну чи психологічну дію або бездіяльність, яка стосується скоєння міжнародного злочину³⁹;

- у разі сприяння скоєнню злочину, підбурювання до нього чи іншого сприяння його здійсненню або замаху на здійснення, включаючи надання коштів для його вчинення⁴⁰;
- у разі будь-якого іншого сприяння скоєнню злочину або замаху на його вчинення групою осіб, які діють зі спільною метою⁴¹.

Індивідуальна кримінальна відповідальність за наказ вимагає наявності ієрархічних відносин або влади, хоча ці відносини можуть не бути явними. Їхнє існування може бути доведено за допомогою непрямих доказів⁴². Для згоди притягнення начальника до відповідальності людина, яка вчиняє заборонену дію, не обов'язково має отримати наказ безпосередньо від начальника. Однак начальник повинен бути поінформований про істотну ймовірність того, що злочин може бути скоєно⁴³.

³⁷ МКС, Справа «The Prosecutor v Thomas Lubanga Dyilo, «Decision on the Confirmation of Charges», ICC-01/04-01/06» 29 Січня 2007.

³⁸ Римський статут Міжнародного Кримінального суду, ст.25 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_588

³⁹ МТКЮ, Справа «The Prosecutor v. Blaskic, Judgment, IT-95-14-T, 3 March 2000», п. 280; МТКЮ, Справа «The Prosecutor v. Krstic, Judgment, IT-98-33-T, 2 August 2001», п. 601; МТКЮ, Справа «The Prosecutor v. Kvočka et al., Judgment, IT-98-30/1-T,» 2 Листопада 2001», п. 252.

⁴⁰ Римський статут Міжнародного Кримінального суду, ст.25 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_588

⁴¹ Там само.

⁴² МТКЮ, Справа «The Prosecutor v. Blaskic, Judgment, IT-95-14-T,» 3 Березня 2000, п. 281.

⁴³ Там само, п. 282.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ КОМАНДУВАННЯ ТА НАЧАЛЬСТВА

Відповідно до Статуту Міжнародного кримінального суду воєначальник або особа, яка діє як військовий командир, несе кримінальну відповідальність за міжнародні злочини, скоєні у двох випадках.

По-перше, така особа несе відповідальність за злочини, скоєні силами, які перебувають під її ефективним командуванням і контролем⁴⁴ або ефективною владою та контролем. Ефективне управління і контроль можуть бути доведені за допомогою службового становища підозрюваного, яке свідчить про владу віддавати накази, здатність забезпечувати виконання наказів, здатність вимагати участі у військових діях, змогу замінити, вилучати або дисциплінувати.

По-друге, воєначальник несе відповідальність за злочини, скоєні в результаті його нездатності здійснювати контроль належним чином над силами, які йому підпорядковуються⁴⁵. Для того, щоб бути притягнутим до відповідальності в такому разі, має бути показано, що командир:

- знав або мусив знати, що люди під його командуванням чинили або збиралися скоїти відповідні злочини⁴⁶. Знання може бути доведене кількістю протиправних дій, їхнім обсягом чи поширенням, часом, протягом якого заборонені дії мали місце, типом і кількістю залучених сил, засобів наявного зв'язку, масштабами, місцем перебування командира в той час і місцем скоєння злочинів, а також наявністю організованої структури і звітності або моніторингу;

- не вжив усіх необхідних заходів у межах його повноважень⁴⁷ для запобігання⁴⁸ або припинення⁴⁹ скоєння злочинів, або не передав справу до компетентних органів для розслідування і судового переслідування осіб, що скоїли злочин⁵⁰. Тут необхідні та достатні заходи оцінюються відповідно до повноважень командира та його фактичної змоги здійснювати командування.

Обов'язок запобігти скоєнню злочину з боку командира включає в себе забезпечення отримання підлеглими адекватної підготовки в галузі міжнародного гуманітарного права; створення умов, за яких воєнні дії будуть проведені у відповідності до міжнародного права; видання наказів, спрямованих на приведення відповідної практики у відповідність із правилами ведення війни; прийняття дисциплінарних заходів з метою запобігання скоєнню злочинів.

Міжнародне право вимагає, щоб командири були проактивними у питанні збору інформації про поведінку своїх підлеглих⁵¹. Тому для притягнення командира до відповідальності немає необхідності показувати прямий причинно-наслідковий зв'язок між бездіяльністю і скоєнням злочину, потрібно показати лише, що бездіяльність командира підвищує ризик скоєння злочину⁵².

Враховуючи зазначені положення, за Статутом Міжнародного кримінального суду за ймовірне скоєння воєнних злочинів, викладених у цьому звіті, можуть бути притягнуті до відповідальності такі особи:

Ім'я	Посада	Період
Позивний «Док»	Комбатант полку МВС «Азов»	Липень 2014
Позивний «М'ясник»	Комбатант полку МВС «Азов»	Липень 2014
Андрій Білецький	Командир полку МВС «Азов»	Із 5 травня 2014
Андрій Філоненко	Командир спецпідрозділу МВС «Шахтарськ»	Із червня 2014
Євген Пташник	Керівник штурмового батальйону ЗСУ «Айдар»	Із 25 листопада 2014
Олександр Рашевський	Т. в. о. командира полку «Дніпро-1»	Із травня 2015

Окрім того, залежно від масштабу та об'єктивності розслідування, повноти отриманих свідчень та доказів, звинувачення можуть бути в подальшому адресовані не лише виконавцям та їх безпосереднім начальникам, але й керівникам вищого рівня:

Ім'я	Посада	Період
Арсен Аваков	Міністр внутрішніх справ України	3 27 лютого 2014 року
Валерій Гелетей	Міністр оборони України	3 липня – 14 жовтня 2014 року
Степан Полторак	Міністр оборони України	3 14 жовтня 2014 року
Анатолій Пушняков	Командувач сухопутних військ	6 травня 2014 – 13 січня 2016

⁴⁴ Див: МКС, Справа «The Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, Decision Pursuant to Art. 61(7)(a) and (b), Pre Trial Chamber II, ICC-01/05-01/0815», 15 Червня 2009, п.417.

⁴⁵ Там само, п. 429.

⁴⁶ Там само, п. 429.

⁴⁷ Там само, п. 443.

⁴⁸ Там само, п. 437.

⁴⁹ Там само, п. 439.

⁵⁰ Стаття 28 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, викладена в інтерпретації у справі «Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, Decision Pursuant to Art. 61(7)(a) and (b), Pre Trial Chamber II, ICC-01/05-01/0815», 15 Червня 2009, п. 407.

⁵¹ МКС, Справа «The Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, Decision Pursuant to Art.61(7)(a) and (b), Pre Trial Chamber II, ICC-01/05-01/0815» 15 Червня 2009, п. 433.

⁵² Там само, п. 425.

Рекомендації

УРЯДУ УКРАЇНИ, МІНІСТЕРСТВУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ, ГЕНЕРАЛЬНІЙ ПРОКУРАТУРІ УКРАЇНИ ТА СЛУЖБІ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ:

1. Прискорити утворення міжвідомчої робочої групи для регулярної фіксації та розслідування фактів порушення прав людини та норм міжнародного гуманітарного права на тимчасово окупованій території України та в районі проведення АТО з залученням органів державної влади, правоохоронних органів та представників міжнародних організацій.
2. Вжити спеціальних заходів щодо видокремлення у загальній статистиці даних щодо фіксації та розслідування злочинів, вчинених військовослужбовцями ЗСУ та працівниками правоохоронних органів в зоні АТО.
3. Провести національне обговорення питань реформи сектору цивільної безпеки; розробки відповідної політики та стратегії для захисту права на життя населення під час військових дій та надзвичайних ситуацій.
4. Забезпечити проведення всебічного, ефективного та неупередженого розслідування усіх заяв про незаконне позбавлення волі, катування та позасудові страти, вчинені українськими підрозділами в зоні АТО та притягнути винних до відповідальності.
5. Посилити спроможність персоналу правоохоронних органів, які працюють в сфері документування та розслідування військових та воєнних злочинів, порушень міжнародного гуманітарного права, через освітні спеціалізовані програми.
6. Пересвідчитись, що військовослужбовці та працівники правоохоронних органів, що виконують завдання в зоні АТО, ознайомлені з положеннями міжнародного гуманітарного права та права у галузі прав людини, а також з положеннями Кримінального процесуального кодексу, що визначають права затриманих осіб.
7. Тимчасово відсторонити від виконання службових обов'язків в зоні проведення АТО усіх осіб, котрі підозрюються у порушеннях прав людини та міжнародного гуманітарного права. Звільнити з лав Збройних сил України та правоохоронних органів усіх осіб, вина яких у порушенні прав людини та міжнародного гуманітарного права була доведена.

Додатки:

УКРАЇНЬСЬКА
ГЕЛЬСІНСЬКА
СПІЛКА З ПРАВ
ЛЮДИНИ

Центр документування Української Гельсінської спілки з прав людини –

підрозділ УГСПЛ, заснований у 2016 році. Центр документування створює сучасну, безпечну і постійно оновлювану базу даних порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права в зоні збройного конфлікту на Сході України. Центр підтримує миротворчі процеси і прагне допомагати жертвам домогтися справедливості і відшкодування. Центр відкритий для будь-яких запитів. Основними напрямками діяльності Центру є:

- документування, перевірка й аналіз інформації про порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права в зоні збройного конфлікту;
- реконструкція подій; підтримка всіх жертв конфлікту, незалежно від їх громадянства і офіційного статусу;
- співпраця з правоохоронними органами.

Харківська правозахисна група –

правозахисна організація, зареєстрована у листопаді 1992 року. Організація відома як правозахисна група харківського «Меморіалу» ще з 1988 року, а окремі члени групи брали участь у правозахисному русі 60-х — 80-х років. ХПГ одночасно веде роботу у трьох напрямках:

- допомога особам, чиї права були порушені, громадські розслідування фактів порушення прав людини;
- правове просвітництво, пропаганда правозахисних ідей через публічні заходи і видавничу діяльність;
- аналіз ситуації з правами людини в Україні (насамперед громадянськими правами і свободами).

ХПГ створила правозахисну мережу, яка об'єднує місцеві правозахисні організації в усіх регіонах України і виконує функції її ресурсного центру, насамперед інформаційні.

Неурядова організація «Truth Hounds» –

правозахисна організація, заснована для моніторингу ситуації з правами людини в зонах конфліктів, документування воєнних злочинів і злочинів проти людяності, захисту правозахисників та консультування з питань безпеки. Наразі організація працює у двох країнах – Україні та Грузії. Команда організації залучена до документування воєнних злочинів у Донецькій і Луганській областях, а також до збору доказів переслідування кримських татар на окупованому півострові. Організація в основному працює за стандартами збору доказів Міжнародного кримінального суду в Гаазі.

"Науково-практичне видання"

- © Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2017
- © Харківська правозахисна група, 2017
- © Неурядова організація «Truth Hounds», 2017